

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE GÖRÜLEN ORUNADCIL TERİMLER**

Nadira TURDUBAI KYZY††

Özet

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT), Karahanlı dönemine ait zengin sözvarlığı barındıran önemli bir eserdir. Aynı zamanda o dönemde coğrafyadaki tabiat unsurlarının tür ve görünüş adlarının öğrenilmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu tür terimlerin incelenmesi sözcükbilim, yeradbilim çalışmaları için zaruridir.

Bu çalışmada, DLT'te yer alan yerleşim birimlerinin türlerini bildiren orunadcıl (şehir, il, kasaba, köy, mezra, yayla, kışlak vb.) terimlerinin tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda betimleme yöntemi kullanılarak DLT'de geçen 14 orunadcıl terim tespit edilmiştir. Bu terimler eserdeki anlamları ile birlikte verilmiş, belirlenebildiği kadarıyla terimlerin kökenleri hakkında etimolojik açıklamalar yapılmış ve coğrafi terim olarak tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlarına yer verilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda söz konusu sözlükbirimlerin büyük bir kısmının tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: DîvânuLugâti't-Türk, Orunadcıl Terimler, Coğrafi Terimler, Adbilim, Sözcükbilim.

OIKONYMIC TERMS IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Abstract

DîvânuLugâti't-Türk is an important work that contains a rich vocabulary from the Karakhanid period. At the same time it is of great importance expressing the types and appearances of physical geography's natural elements at that time. Complication of this kind of terms is necessary for toponymy and lexicology studies.

In this study, it is aimed to examine the oikonymic terms (city, province, town, village, hamlet, plateau, winter quarter etc.) in DLT that indicate the types of settlements. Within the scope of the study, first of all, the oikonymic terms were scanned from the work called Dîvânu Lugâti't-Türk (introduction-text-translation-notes-index) prepared by Ahmet Bican Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu. The scanned oikonymic terms are given with their meanings in the work. Afterwards, etymological explanations were made on some terms, and their use in historical and contemporary Turkish dialects as geographical terms were given.

Keywords: Dîvânu Lugâti't-Türk, Oikonymic terms, Geographical terms, Onomastic, Lexicology.

GİRİŞ

Karahanlı döneminin en büyük dil ve kültür hazinesi olan Dîvânu Lugâti't-Türk, 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmıştır. DLT'nin tek yazması vardır. Bu nüsha Ali Emîrî Efendi tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta, 1917 yılında bulunup daha sonra Kilisli Rıfat Bilge (1917-1919), Brockelmann (1928) tarafından

** Bu çalışma, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırlanan “Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açısından Karşılaştırması” adlı tezden üretilmiştir.

†† Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, nadira_tk@mail.ru.

yayımlanmış, eserin ilk çevirisi Atalay (1939-1941) tarafından yapılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un o dönemde Türk il ve topluluklarını tek tek gezerek, dil ve kültür ürünlerini mukayeseli bir şekilde işlediği DLT, birçok bilim dalında yapılmakta olan çalışmalara kaynaklık etmektedir.

DLT'de bulunan *orunadıl* terimlerin incelenmesine geçmeden önce kısaca coğrafi terim ve orunadıl terim üzerinde durmakta fayda vardır.

Coğrafi terimler, belirli bir coğrafi objelerin türünü, sınıfını gösteren ve yeradlarında geçen (Murzayev, 1970: 16; Podol'skaya, 1978: 44), bir kısmı yazı ve bilim dilinde kullanılırken bir kısmı dilin lehçe ve ağızlarında görülen, diğer bir kısmı da aktif kullanımdan düşerek yalnızca yeradlarının yapısında saklı kalmış (Şahin ve Köse, 2014: 175) sözcüklerdir.

Coğrafi terimler dildeki görev ve kullanım özelliklerine göre *tür* ve *biçim/görünüş* olmak üzere ikiye ayrılır. Coğrafyada bulunan büyük unsurlar (dağ, dağ silsilesi, tepe vb.), yüzey örtüleri (çöl, orman, bozkır vb.) ve su kitleleri (nehir, göl, deniz) *tür* terimlerini, manzaraların görünüşlerini (bel, sırt, burun, zirve vb.) ifade eden terimler ise *biçim/görünüş* terimlerini oluşturmaktadır. Murzayev, tür ve biçim terimlerinin bütün dillerde aynı olmadığını, dolayısıyla herhangi bir dilde birinci grupta geçen terimin başka bir dilde ikinci grupta olabileceğini belirtmektedir (Murzayev, 1970: 18).

Coğrafi terimin bir türü olan *orunadı* (oykonim) (Yunanca *oykos* “mesken, ev” ve *onim* “ad”), *yeradbilimin* bir alt kolu olup şehir, ilçe, kasaba, köy, mezra, çiftlik vb. gibi yerleşim birimlerinin özel adlarıdır (Podol'skaya, 1978: 93; Şahin, 2016: 95). Rusça *oykonim*, Almanca *oikonim*, İngilizce *oikonym*, Fransızca *oikonyme* terimleriyle bilinir (ICOS). Türkiye'de *adbilim* sahasında *oykonim* terimi için Kurgun ve Yıldırım “orun adı”, Yıldırım ve Çelebi “yerleşim yeri/yerleri adları”, Altınışik “yerleşme adı”, Tekin “yerleşim adı/adları” terimlerini kullanmaktadır (Şahin, 2016: 96). Şahin (2016: 96), son zamanlarda *orun adı* teriminin daha sık kullanıldığına dikkat çekerek *adbilim* sahasında diğer terimlerin imlasına uygun olarak “orunadı” şeklinde bitişik yazılmasının daha doğru olacağını dile getirmiştir. Çalışmada, Şahin'in önerdiği *orunadı* terimi esas alınmıştır.

Orunadı, il, ilçe, kasaba, şehir adlarını bildiren *astionim*; köy, mezra ve yerleşim birimi hâline gelmiş çiftlik adı anlamına gelen *komonim* (Podol'skaya, 1978: 93) ve de Türk

medeniyetinde önemli yer tutan yaylak ve kışlak adlarını ifade eden *orpedyonim* (Şahin, 2016: 96) olmak üzere üçe ayrılır.

1. ORUNADCIL TERİMLER

Orunadcıl terimler (<*orunadı+cıl*) yerleşim birimlerinin türünü (yayla, kışlak vb.) bildiren coğrafi terimlerdir.

DLT'deki söz konusu terimler, 2014'te Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun yayımladığı *DîvânuLugâti't-Türk* eserinden taranmış, toplam sayısı 14 olarak belirlenmiştir. İlgili terimlerin etimolojik açıklamaları için Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, A. M. Şçerbak, E. P. Tenişev, D. M. Nasilov, V. M. Nadelyayev tarafından hazırlanan *Drevnetyurkskiy Slovar'* ve Sevortyan'ın yayına hazırladığı *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskis Yazıkov*, Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* eserlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu terimlerin günümüz Türk lehçelerindeki kullanımları için ise çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinden, E. Murzayev'in *Slovar' Narodnih Geografičeskih Terminov*, E. Murzayev ve V. Murzayeva'nın *Slovar' Mestnih Geografičeskih Terminov* çalışmalarından yararlanılmıştır. Tespit edilen *orunadcıl* terimlerin tarihi ve günümüz Türk lehçelerindeki karşılıklarının gösterilmesinde tarihî ve günümüz Türk lehçeleri sözlükleri taranmıştır. Çalışmada sadece sözlüklerde tespit edilen terimlere anlamlarıyla beraber yer verilmiştir. Terimlerin kullanımına rastlanmayan lehçeler ise tekrardan kaçınmak amacıyla her maddede belirtilmemiştir.

1.1. **اَتِر atız:**“İki toprak kümesi arasındaki su arkı” (DLT, 563).

Clauson (1972: 73), *atız* sözcüğü için “iki toprak arasındaki bir bent alanı” karşılığını vermiş ve Moğolcadaki “ekilmemiş toprak” anlamındaki *atar* sözcüğünden ödünç alındığını dile getirmiştir.

Kelimeyi, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly ve Ercilasun-Akkoyunlu *atız*, Besim Atalay ise *etiz* şeklinde okumuştur (DLT, 26). Terim, Çağatay Türkçesinde *atız* “mezra, tarla, parça yer” (Durgut, 1995: 28), Özbekçe *âtiz* “mezra” (ÖDİL I, 548), Türkmence *atız* “etrafi çit eli çevrili yer” (TDDS I, 91), Kazakça *atız* “sulanan, ekin ekilen yerlerde oluşan evlekler” (QÄTS II, 132) anlamlarında geçmektedir.

1.2. *ekin*: “Tarla” (DLT, 635).

Clauson (1972: 109), sözcük için “mahsul, tohumdan yetiştirilen ve henüz elde edilemeyen bir mahsul; kara, ekilen bir ürünün altındaki arazi” karşılıklarını vermiş ve *ek*-“ekmek” fiilinden türediğini belirtmiştir.

Ekin sözcüğünün, Eski Uyurca (Caferoğlu, 2015: 70), Karahanlı (Kök, 2004: 356), Harezmi (NF, 116) ve Çağatay Türkçesinde (Berbercan, 2011: 352) *ekin* “mahsul yeri, tarla, mezra, toprak mahsûlü”, Kıpçak Türkçesinde *ekin* “ekin, tahıl” (Toparlı ve diğerleri, 2014: 71), Eski Anadolu Türkçesinde *ekin* “buğday” (Dilçin, 1983: 79), Türkiye Türkçesinde *ekin* “tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum” (TS,609), Türkmence *egin* “yüksek olmayan yer, tepe, tepecik” (TDDS I, 340), Kırgızca *egin* “tahıllı bitkiler, tahıl, tohum” (KTS II, 1415), Kazakça *egin* “tahıl” (QÄTS V, 148), Başkurtça *igen* “tahıl, ekmek” (RBBRS, 35), Tatarca *igën* “ekin; çiftçilik” (Öner, 2015: 165), Özbekçede *ekin* “tahıllı bitkiler; tarlada (bahçede) yetişen bitki türleri” (ÖDİL I, 440) şeklindeki kullanımları mevcuttur. Görüldüğü üzere terim, hemen hemen bütün tarihî Türk lehçelerinde coğrafi terim olarak kullanılmışken, çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkmence *egin* “yüksek olmayan yer, tepe, tepecik” (TDDS I, 340) şeklinde görülmektedir.

1.3. *ir, yer*: “Yer” (DLT, 666, 967).

Clauson (1972: 954), sözcüğün temelde “toprak” genel olarak da “toprak, kara, zemin, yer” anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.

Söz konusu kelimenin, Eski Türkçe döneminden başlayarak aynı anlamda bazı fonetik farklılıklarla bütün Türk lehçelerinde kullanıldığı görülmektedir: Eski Türkçe (User, 2010: 226) ve Orta Türkçe metinlerinde *yer/yir* (DLT, 666, 967; Durgut, 1995: 641; Toparlı ve diğerleri, 2014: 319), Türkiye Türkçesi (TS, 50), Azerbaycan Türkçesi (ADİL IV, 581), Türkmence *yer* (TDDS II, 488), Kırgızca *cer* (KTS, 453), Kazakça (QÄTS VI, 341; Asımkan, 2021: 144), Karakalpakça *jer* (Molčanova, 1979: 38), Tatarca *jir* (Öner, 2015: 83), Başkurtça (RBBRS, 33) *yer*, Özbekçeyer (ÖDİL I, 248), Uyurca *yer* (URS, 784), Tuvaca *çer* (Tenişev, 1968: 528), Altayca *jer* (ARS, 199), Hakasça *çir* (HRS, 317), Yakutça *sir* (Molčanova, 1979: 38).

1.4. *kerik*: “Yayla” (DLT, 704).

Clauson, sözcüğün *ker-* “germek, uzatmak, yaymak” fiilinden türediğini belirterek “uzatılmış; geniş, uzun” şeklinde anlamlandırmaktadır. Ayrıca, sözcüğün aslının *kerik* değil *kerük* şeklinde olduğunu ve daha çok yolculuk için (uzun yolculuk) kullanıldığını dile getirmektedir (Clauson, 1972: 741).

Kerik sözcüğünün kullanımına sadece DLT’de rastlanmaktadır. Diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sözcüğün coğrafi terim şeklindeki kullanımına rastlanmamaktadır. Kâşgarlı Mahmud, sözcük için *aydım aňarse:wük, bizni tapa nēlük, keçtiň yazı ke:rik, kırla:redizbe:dük* “Ona “ey sevgilim” dedim. Engin çölleri ve yüce dağları nasıl aşıp da bize gelebildin?” örneğini vermiştir (DLT, 45). Murzayev, sözcüğü *kerka* “kulübe, konut, yaşam alanı” şeklinde vererek Rusçadaki *ker*’ “köy, kasaba” kelimesiyle bir bağlantısının olduğunu dile getirmektedir (Murzayev, 1984: 271).

1.5. *kışlağ*: “Kışlak, kışlık yer” (DLT, 716).

Clauson (1972: 672), sözcüğün “kıştı geçirmek” anlamındaki *kışla-* fiilinden türediğini dile getirmektedir. Murzayev (1984: 276) de sözcüğün Türkçeden alıntı olarak Ukrayince *kışlo* “konut; yuva”, Bulgarca *krşla/kışla* “dağlı sonbahar otağı; bahçedeki tarla; ahır” ve Rumencede *kışle* “kışlık” şeklinde yaşadığını belirtmektedir.

Sözcüğün, Eski Uygurca *kışlag* “kışlık konut” (Caferoğlu, 2015: 55), Karahanlıca *kışlag* “kışlak” (DLT, 716), Harezmece *kışlak* “kışlak” (Aytekin, 2018: 389), Çağatayca *kışlak* “kışın barınılan yer, kışlak” (Durgut, 1995: 505), Kıpçak Türkçesinde *kışlak/kışlav* “kışlak, kışın barınılan yer” (Toparlı ve diğerleri, 2014: 146), Eski Anadolu Türkçesi *kışlag/kışlak* “kışın barınılan yer” (Dilçin, 1983: 138) şeklindedir. Günümüz Türk lehçelerinde sözcük “kışlık; kışın orduların, göçebe oymakların hayvanlarıyla birlikte yayladan inip konakladığı yer; kışlık otlak; sayıca az yaşayanı bulunan köy; kışlak” anlamlarında; Türkiye Türkçesinde *kışlak* (TS, 1169), Azerbaycan Türkçesinde *qışlaq* (ADİL III, 151), Türkmençe *gışlag* (TDDS I, 531), Kırgızca *kıştak* (KTS I, 883), Kazakça *kıstau* (QÄTS X, 629) /*kıstak* “kışlık konut” (Asımkan, 2021: 167), Karakalpakça *kıslak/kıslau* (Molçanova, 1979: 76), Tatarca *kışlak* (Öner, 2015: 290), Başkurtça *kışlak/kışlau* (RBBRS, 59), Özbekçe *qışlâq* (ÖDİL I, 589), Tuvaca *kıştag* (Tenişev, 1968: 280), Hakasça *hıstag* (HRS, 302), Yakutça *kıstık* (Molçanova, 1979: 76) şekillerinde kullanıldığı görülmektedir.

1.6. قرقاغ *kurqag*:“Çöl, suyu ve otu bulunmayan çöl” (DLT, 748).

Clauson (1972: 653), *kurqak* (*kurqa:k*) sözcüğünün “kurumak” anlamındaki *kurqa:-* filinden türediğini belirterek “kurak arazi, kuraklık” şeklinde tanımlamıştır.

Tuncer Gülensoy (2007: 570), sözcüğü *kurak<qurqak<kuri-ğ+(a)k* biçiminde açıklamış ve sözcüğe “yağışsız (hava, mevsim, yıl); nem tutmayan, çorak toprak” karşılığını vermiştir.

Sözcüğün birçok lehçede *kurqak/kurak* biçimleri mevcuttur. Ercilasun-Akkoyunlu (DLT, 203), söz konusu sözcüğün Eski Türkçedeki karşılığının *kurqag* değil *kurqak* olması gerektiğini söylemektedir.

Sözcüğün, tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *kurqag/kurqag* “kara, toprak” (Caferoğlu, 2015: 187), Karahanlı (DLT, 748) ve Harezmcede (Ünlü III, 2012: 355) *kurqak* “kurak, kuru”, Kıpçak Türkçesinde *kurqak/kurak* “kurak” (Toparlı ve diğerleri, 2014: 163) ve Çağatay Türkçesinde *kurak* “yağmursuz yer, rutubetsiz, kuruca yer” (Durgut, 1995: 475) şeklindeki kullanımı mevcuttur. Günümüz Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *kurak* “yağışsız, çorak (toprak)” (TS, 1256), Azerbaycan Türkçesinde *quru* “kurak, çorak” (ADİL IV, 221), Türkmencede *gurak* “kurak; çorak” (TDDS I, 492), Kırgızcada *kurqak* “suyu bulunmayan çöl, kurak” (KTS, 819), Kazakçada *qurqaq* “yağışsız kurak yer” (QÄTS X, 397), Tatarcada *korgak* “kurak” (TRS, 282), Başkurtçada *koro* “kuru, çorak; kurak” (BRRBS, 54), Özbekçede *qurğâq* “kurak” (ÖDİL II, 626), Tuvacada *kurqag* “kuru; kurutulmuş” (Tenişev, 1968: 265) ve Altaycada *kurqak* “kuru” (ARS, 401) şeklindeki kullanımları tespit edilmiştir.

1.7. سائی *sây*: “Taşlık yer” (DLT, 811).

Clauson’un (1972: 858) “taşlık alan; taşlı çöl” karşılığını verdiği *sa:y* sözcüğü, Eski Uygur Türkçesinde *say* “kır, çöl, taşlık, bozkır” (Caferoğlu, 2015: 199), Karahanlı (DLT, 811) ve Harezm Türkçesinde (Ata, 1997: 541) *say* “taşlık yer”, Çağatayca *say* “çay, ırmak” (Güzeldir, 2002: 346), Eski Anadolu Türkçesinde ise *say* “1. cilalı, parlak, 2. dibi yere gömülü kaygan kaya” (Dilçin, 1983: 182) şeklinde görülmektedir.

Sözcüğün günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Türkiye Türkçesinde *say* “düz, ince, yassı taş” (TS, 1713), Azerbaycan Türkçesinde *say* “dere

ve nehrin sığ yeri” (ADİL IV, 48), Türkmençe *say* “büyük yar, çay; sığ nehir vb.” (TDDS II, 246), Kırgızca *say* “dere yatağı, vadi” (Yudahin, 1985: 122), Kazakça *say* “küçük bir nehir veya kuru yatak, vadi” (QÄTS XII, 538), Kumukça *say* “sığ, derin olmayan; mec. sathi, yüzeysel” (Pekacar, 2000: 243), Başkurtça *huy* “küçük (taş)” (Murzayev, 1984: 491), Tatarca *say* “derin olmayan, sığ; çakıl taşı” (TRS, 462), Özbekçe *sây* “vadi, su yolu” (ÖDİL II, 65), Yeni Uygurca *say* “kuru nehir yatağı;çay; taşlı çöl” (URS, 503), Tuvaca *sayır* “çakıl taşı; taşlı dere yatağı” (Tenişev, 1968: 368), Altayca *say* “çakıl, kum” (ARS, 559), Hakasça *say* “sığ, çakıl, kuru nehir yatağı” (HRS, 178), Yakutça *çay* “göl veya nehrin düz kıyısı, kaba kum, çakıl” (Murzayev, 1984: 491).

1.8. **تَبْلُوقُ** *tabluk*: “Yerdeki yarıklar” (DLT 2014: 855).

Clauson (1972: 439), sözcüğü *tabluk* şeklinde okumuş ve söz konusu sözcüğün telâffuzunda yanlılık olduğunu söylemiştir. Ercilasun ve Akkoyunlu (DLT, 204) da Clauson gibi düşünür ve sözcüğün DLT yazma 507'de “yaradan veya dayaktan deride kalan iz” anlamında ve *tap* şeklinde geçtiğini belirtmiştir.

Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *tap* “göçebelerin hayvanlarını dağlara sürerken geçici olarak dağın eteklerinde durdukları açık ve düz yer” (Murzayev, 1984: 543), Kırgız Türkçesi ağızlarında *tap* “eskiden sabanla tarla sürüldükten sonra sabanın tarlada bıraktığı iz” (KTDS II, 861), Kazakçada *tap* “bir nesnenin başka bir nesnede bıraktığı iz, leke” (QÄTS XIII, 707), Tatarcada *tap* “leke, benek” (Öner, 2015: 446), Yeni Uygurca *tap* “sapan izi; mec. buruşuk” (URS 268) şeklinde kullanılmaktadır.

1.9. **تَتْرِيْر** *tatır* (yir): “Kıraç (yer)” (DLT, 862).

Clauson (1972: 458), sözcüğün Orta Asya'daki herhangi düz, sert, çorak, killi ve kumlu balçıkları belirtmek için kullanıldığını dile getirmiştir.

Söz konusu terim, Türkiye Türkçesi ağızlarında *tatır* “kısa otlu çayır” (DS X, 3843), Kırgızca *tatır* “çorak yer” (KTDS II, 870), Kazakçada *tatır* “tuzlu, çorak yer” (QÄTS XIV, 38), Kumuk Türkçesi ağızlarında *tatır* “tuzlak arazi” (Pekacar, 2000: 273) biçimlerinde yaşamaktadır.

1.10. **تَبْر** *teviz*: “Çorak yer, çorak sazlık” (DLT, 869).

Clauson (1972: 435, 448), sözcüğün *tep-* “tekmelemek, damga vurmak, basmak” fiilinden türediğini dile getirerek “tuzlu toprak, çorak yer; *mec.* kıskanç” şeklinde anlamlandırmıştır.

Kâşgarlı Mahmud (DLT, 7), sözcüğü “1. çorak yer, 2. kıskanç (adam)” diye tanımlayarak “kıskanç” anlamındaki *teviz* sözcüğünün “çorak yer” anlamındaki *teviz*’den geliştiğini belirtmiştir.

Sözcüğün tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımları şu şekildedir: Eski Uygur Türkçesinde *teviz/teviz* “kurak yer, otlakiye, çimenlik” (Caferoğlu, 2015: 230, 234), Karahanlı Türkçesinde *teviz* “çorak yer, çorak sazlık; kıskanma, çekememe”(DLT, 869; KB III, 437), Harezmi Türkçesinde *teviz* “çorak toprak” (Sağol, 1993: 929), Kıpçak Türkçesinde *teviz* “tuzlu” (Toparlı ve diğerleri, 2014: 267).

1.11. **تیز** *tiz*: “Yüksek yer” (DLT, 885).

Kâşgarlı Mahmud sözcüğü “yüksek yer; Kâşgar’da yazlık bir yer” şeklinde tanımlamıştır ve Kâşgar’daki yazlıkların yüksek olması sebebiyle *tiz* dendiğinden dile getirerek *Yetzen Ti.z* “Yüce Tepe?” örneğini vermiştir. Ayrıca, yazar *tiz* sözcüğünü Farsların Türklerden aldığını dile getirmiştir (DLT, 398). Clauson (1972: 570) ise sözcüğün büyük ihtimalle Farsçadaki *diz/diy* “kale” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Murzayev (1984: 177), terimin günümüz Türk lehçelerinden sadece Azerbaycan Türkçesinde *diza* “kale; dağın tepesi” şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir.

1.12. **تورغ** *turug/turug/turag*: “Sığınak; dağlardaki korunaklı yer” (DLT, 901).

Clauson (1972: 538), sözcüğün *tur-* “durmak, hareketsiz durmak” fiilinden türediğini belirtmiştir. Eski çağlardan başlayarak kullanılan sözcük küçük fonetik farklılıklarla tarihî dönem metinleri ve çağdaş Türk lehçelerinde hemen hemen birbirine yakın anlamlarda görülmektedir: Eski Uygur Türkçesinde *turug* “durak, otlak, sığınak, melce” (Caferoğlu, 2015: 254), Karahanlı Türkçesinde *turgu* “ikamet yeri, kalınacak yer, mesken” (Kök, 2004: 618), Harezmi Türkçesinde *turag* “mahalle” (Al-Jasimi, 2016: 427), Çağatay Türkçesinde *durak* “binek yeri, durak” (Durgut, 1995: 346), Eski Anadolu Türkçesinde *turak/durak* “yerleşilen yer, yurt” (Dilçin, 1983: 213, 61), Türkiye Türkçesinde *durak* “genel taşıtların durabileceği yer” (TS 2009: 576), Azerbaycan Türkçesinde *duraq* “durak, menzil” (ADİL I,

703), Kırgızca *turak* “ikamet yeri, mesken, konut, durak” (KTS,1220), Kazakça *turak* “konut” (QÄTS XIV, 429), Başkurtça *torlak* “konut” (BRRBS, 149), Tatarca *torak* “mesken, ev; yurt; daire” (Öner, 2015: 483), Yeni Uygurcada *turarçay* “ev, konut, yerleşim yeri” (URS, 330), Özbekçe *turåk* “konut, mesken” (ÖDİLII, 228), Tıvaca *turug* “kaya uçurum” (Tenişev, 1968: 425), Altayca *turlu* “evcil ve vahşi hayvanların barındığı kuytu yer, barınak; durak, konut” (ARS, 2018: 709), Hakasça *turlag* “in; barınak (hayvanlar için)” (HRS,240), Yakutça *turuk* “dayanak; sarp kaya” (Murzayev, 1984: 566).

1.13. يَيْلَاغ yaylag: “Yayla, yazlık” (DLT 2014: 962).

Clauson (1972: 981), sözcüğün *yayla-* filinden türediğini belirterek “yazın geçirildiği yer” karşılığını vermektedir.

Sevortyan (1989: 78), (I) *yayla* sözcüğü için “1. göçebelerin yazın durma yeri, yazlık kamp, yazlama, yazın hayvanların otlama yerinde bulunma, 2. yazlık göçebe otlak; mera; yazın dağlardaki otlak; yazlık otlak, 3. yazın yaşanılan dağ platosu, 4. yazın göçülen dağlar, step, plato; şehir dışındaki ev, yazlık ev, 5. kulübe, keçe çadırı, yazlık çadır, yazlık mutfak;” (II) *yaylık* “1. yazlık, yazlık otlak, 2. yazın bulunan yer, saray” karşılıklarını vermiş ve kökenini şöyle açıklamıştır: *ya:y+la*(yazı geçirmek)+*g*>*yaylag*. Eren (1999: 446) ise sözcüğün kökenini *yayla-* < “yazı geçirmek” +*g*, -*k* şeklinde vermektedir.

Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde “yayla, yazlık” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygur (User, 2010: 225), Karahanlı (DLT, 962) ve Harezmi Türkçesinde *yaylag* (Çinar, 2021: 33), Kıpçak Türkçesinde *yaylak/yaylav* (Toparlı ve diğerleri, 2014: 316), Çağatay Türkçesinde *yaylak* “yayla” (Durgut, 1995: 623) ve Eski Anadolu Türkçesinde *yaylak* (Dilçin, 1983: 240), Türkiye Türkçesinde *yayla* (TS, 2152), Azerbaycan Türkçesinde *yayla/yaylak* “yayla, dağdaki düzlük yer” (ADİL IV, 562), Türkmence *yayla/yaylag* “yayla, mera; konut” (TDDS II, 474), Kırgızca *cayloo* “yayla” (KTS, 389), Kazakça *jaylav* “yayla” (QÄTS V, 579), Tatarca *ceylev* “yayla; hayvanları köyden uzakta, bol otlaklı yerde tutmak için kurulan özel çiftlik” (Öner, 2015: 76), Özbekçe *yaylav* (ÖDİL II, 476), Uygurca *yaylak* “yayla, yazın kullanılan mera” (URS, 782), Tıvaca *çaylag* (Tenişev, 1968: 511), Hakasça *çaylag* “yayla; otlak” (HRS, 20), Altayca *jaylu* “yayla, yazlık konut” (ARS, 174).

1.14. يَيْرِكِيَا yirkiye: “Küçük yer” (DLT, 978).

Clauson’un sözlüğünde söz konusu terim yer almamaktadır.

Sözcüğün kullanımına sadece DLT'de rastlanmaktadır. Ele aldığımız diğer tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde sözcüğün kullanımına rastlanmamıştır. Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün *yir* “yer” köküne {-kiye} küçültme ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiş ve *erkiye* “adamlık”, *yirkiye* “küçük yer” örneklerini vermiştir. Ayrıca, bu küçültme ekinin kalın, gayın'lı veya kaf'lı kelimelerde {-kiya}, kefl'i, ince ve imaleli kelimelerde ise {-kiye} şeklinde olduğuna da değinmiştir (DLT, 418).

SONUÇ

Bu çalışmada DLT'de yer alan *atız*, *ekin*, *ir/yèr/yir*, *kerik*, *kışlağ*, *kurkag*, *sāy*, *tapluk*, *tatır (yir)*, *teviz*, *tiz*, *turug/turıg/turag*, *yaylag* ve *yirkiye* olmak üzere toplam 14 orunadıl terim ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda söz konusu terimlerin günümüz Türk lehçelerindeki kullanım durumları belirlenmiştir. Ses ve anlamca aynı olanlar: *tatır (yir)*, *ekin*; sesçe aynı, anlamca farklı olanlar: *atız*, *sāy*; sesçe farklı anlamca aynı olanlar: *ir/yèr/yir*, *yaylag*, *kışlağ*; ses ve anlamca farklı olanlar: *turug/turıg/turag*, *tapluk*, *kurkag*, *tiz*; günümüz Türk lehçelerinde kullanımına rastlanmayanlar ise *kerik*, *teviz*, *yürkiye* şeklinde tespit edilmiştir.

Bu makalede elde edilen bilgiler XI. yüzyıl Türk dilinin orunadıl terimlerinin çeşitliliğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Çoğunun ölçünlü dilde kullanılmadığı bu terimler yer adlarında geçmektedir ve yer adlarının anlam tespiti açısından değerlidir.

EXTENDED ABSTRACT

Dîvânu Lugâti't-Türk is an important work that contains a rich vocabulary from the Karakhanid period. At the same time it is of great importance expressing the types and appearances of physical geography's natural elements at that time. Complication of this kind of terms is necessary for toponymy and lexicology studies.

In this study, it is aimed to examine the oikonymic terms (city, province, town, village, hamlet, plateau, winter quarter ect.) in DLT that indicate the types of settlements. Within the scope of the study, first of all, the oikonymic terms were scanned from the work called Dîvânu Lugâti't-Türk (introduction-text-translation-notes-index) prepared by Ahmet Bican

Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu. The scanned oikonymic terms are given with their meanings in the work. Afterwards, etymological explanations were made on some terms, and their use in historical and contemporary Turkish dialects as geographical terms were given.

Geographical terms, which show the type and class of a certain geographical object and are mentioned in place names (Murzayev, 1970: 16; Podol'skaya, 1978: 44), while some of them are used in the language of writing and science, some of them are seen in the dialects and dialects of the language, and the other part is out of active use. They are words that have fallen and remained hidden only in the structure of placenames (Şahin and Köse, 2014: 175).

Geographical terms are divided into two as *type* and *form/appearance* according to their function and usage characteristics in the language. Major elements in geography (mountain, mountain range, hill, etc.), surface covers (desert, forest, steppe, etc.) and water bodies (river, lake, sea) *type* terms, views of landscapes (waist, ridge, cape, peak, etc.) are the terms of *form/appearance* (Murzayev, 1970: 18) Oikonym, which is a type of geographical term, is a sub-branch of toponym and is the proper names of settlements such as cities, districts, towns, villages, hamlets, farms (Podol'skaya, 1978: 93; Şahin, 2016: 95) Oikonymic terms are geographical terms describing the type of settlements (highland, winter quarters, etc.).

قراق *kurkag*: “Desert, desert with no water and no grass” (DLT, 748).

Clauson (1972: 653) stated that the word *kurgak* (*kurga:k*) derives from the verb *kurga:-* meaning "to dry up" and defined it as "arid land, drought".

Tuncer Gülensoy (2007: 570) explained the word as "kurur<құрғак<құры-ғ+(a)k" and gave the word "rainless (weather, season, year), moisture-proof, barren soil".

The word has *kurgak/kurak* forms in many dialects. Ercilasun-Akkoyunlu (DLT, 203) says that the Old Turkish equivalent of the word in question should be *kurgak*, not *kurkag*.

The word is used as *kurgag/kurkag* in Old Uyghur Turkish, which is one of the historical Turkish dialects (Caferoğlu, 2015: 187), in Karahanid (DLT, 748) and Khwarazm Turkish (Ünlü III, 2012: 355) *kurgak* “arid”, in Kipchak Turkish as *kurgak/kurak* “arid” (Toparlı et al., 2014: 163) and used as *kurak* “a dry place without rain, a dry place without moisture” (Durgut, 1995: 475) in Chagatai Turkish.

In today's Turkish dialects, Turkey Turkish is *kurak* “without precipitation, barren (earth)” (TS, 1256), in Azerbaijani Turkish *quru* “arid, barren” (ADİL IV, 221), in Turkmen Turkish *gurak* “arid; barren” (TDDS I, 492), in Kyrgyz Turkish *kurgak* “desert without water, arid” (KTS, 819), in Kazakh Turkish *qurğaq* “arid place without precipitation” (QÄTS X, 397), Tatar Turkish *korgak* “arid” (TRS, 282), in Bashkir Turkish *koro* “dry” , barren; arid” (BRRBS, 54), in Uzbek Turkish *qurgâq* “arid” (PRIZE II, 626), in Tuvan Turkish *kurgag* “dry; dried” (Tenişev, 1968: 265) and *kurgak* “dry” (ARS, 401) in Altaic Turkish have been determined.

تیز *tiz*: “High place” (DLT, 885).

Mahmud Kashgari defined the word as "a high place, a summer place in Kashgar" and stated that because of the highness of the plateaus in Kashgar, it was called *tiz*. Gave an example *Yetzey Ti.z* "Supreme Hill?". In addition, the author stated that the Persians took the word *tiz* from the Turks (DLT, 398). Clauson (1972: 570) is of the opinion that the word is most likely borrowed from the Persian word *diz/diy* "castle". Murzayev (1984: 177) noted that the term is used only in Azerbaijani Turkish as "fortress; top of the mountain" among contemporary Turkish dialects.

In this study, a total of 14 oikonymic terms in the DLT are discussed. As a result of the examination, the usage situations of these terms in today's Turkish dialects were determined. Similar in sound and meaning: *tatır (yir), ekin*; same in sound but different in meaning: *atız, sây*; different in sound and the same in meaning: *ir/yër/yir, yalag, kışlağ*; those that differ in sound and meaning: *turg/turig/turag, tapluk, kurkag, tiz*; The ones that are not used in today's Turkish dialects have been identified as *kerik, tepiz, yürkiye*.

The information obtained in this article is important in terms of revealing the diversity of oikonymic terms of the 11th century Turkish language. These terms, most of which are not used in standard language, are included in place names and are valuable in terms of determining the meaning of place names.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halûk vd. (2009), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Al-Jasimi, SawashMuslihedinAbdulmajeed (2016), *İbnüMuhennâ Lüğati (KitâbHilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân) Metin-Dil Özellikleri-Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Altaysko-RusskiySlovar'* (2018), (Ed. Çumakayev A.E.), Gorno-Altaysk: BNU RA.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Asımkan, Janarbyek (2021), Kazak Türkçesi Ağzlarında Bulunan Köktürk Harfli Yazıtlara Ait Kelimeler, *Dil Araştırmaları*, 28: 161-172.
- Asımkan, Janarbyek (2021), *Köktürk Harfli Yazıtlardan Kazak Türkçesine Uzanan Söz Varlığı*, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Ata, Aysu (1997), *Nâşirü'd-din Bin Burhânü'd-din Rabguzi, Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), II. Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aytekin, Musa (2018), *Rabgûzi'ninKışaşu'l-Enbiyâ'sı (Leningrad Nüshası/146-279) İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-IV* (2006), (Haz.) OrucovƏliheydər, AbdullayevBəhruz ve RəhimzadəNərgiz, Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
- Berbercan, Turgut Mehmet (2011), *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, SirGerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*, Oxford: Oxford University Press.
- Derleme Sözlüğü I-XII* (1993), Ankara: TDK Yayınları.

Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Drevnetyurkskiyslovar' (1969), (Red.) V.M. Nadelyayev, D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, Leningrad: AkademiyaNauk.

Durgut, Hüseyin (1995), “*Şeyh Süleymân Efendi-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel)*” *Adlı Eserin Transkripsiyonu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Eraslan, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat (2014), *DîvânuLugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.

Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Güzeldir, Muharrem (2002), *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Hakassko-RusskiySlovar' (1953), (Edt. Baskakova N.A.), Moskva: Glavizdat.

Kanar, Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

Kırgız TilininSözdüğü I-II (2010), (Edt. AbdıldacanAkmataliyev), Bişkek: Avrasya.

Kök, Abdullah (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73, 1v-235v/2)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Mahmūd Bin 'Ali (2014), *Nehcū'l-Ferādis, UştmahlarningAçuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)* (Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: JanosEckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan - Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük Aysu Ata). Ankara: TDK Yayınları.

Molčanova, Ol'gaTihonova (1979), *ToponimiçeskiySlovar' GornogoAltaya, Gorno-AltayskiyNauçno-İssledovatel'skiyİnstitutİstorii, Yazıkı i Literaturı.*

- Mukambayev, Ceenbay (2009), *Kırgız Dilinin Dialektoloji Sözdüğü I-II*, (Haz. Konkobayev Kadıralı), Bişkek.
- Murzayev, Eduard Makaroviç (1974), *Oçerki Toponimiki*, Moskva: Misl'.
- Murzayev, Eduard Makaroviç (1984), *Slovar' Narodnih Geografiçeskih Terminov*, Moskva: Misl'.
- Murzayev, Eduard ve Murzayeva, Valentina (1959), *Slovar' Mestnih Geografiçeskih Terminov*, Moskva: Geografiz.
- Öner, Mustafa (2015), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özbek Tiliniñ İzahlı Lugatı I-II (1981), Moskva: Rustili.
- Pekacar, Çetin (2011), *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Podol'skaya, Natal'ya Vladimirovna (1978), *Slovar' Russkoy Onomastiçeskoj Terminologiyi*, Moskva: Nauka.
- Qazaq Ądebiy Tiliniñ Sözdigi I-XVI* (2011), (Edt. A. Iskakov ve N. Uwäli), Almatı: Til Bilimi İstituti.
- Russko-Başkirskiy, Başkirsko-Russkiy Slovar'* (2017), (Haz. Hisamitdinova, F.G. ve Muhtarova A.M.), Ufa: Rossiyskaya Akademiya Nauk.
- Sağol, Gülden (1993), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözcük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Sevortyan, Ervand Vladimiroviç (1989). *Etimologiçeski slovar' tyurkski yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovinabukvi "C", "J" "Y"*, Moskva: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Şahin, İbrahim (2016), *Adbilim*, Ankara: Pegem Akademi.
- Şahin, İbrahim ve Köse Salih (2014), Karaburun Silikyeraadlarında (Mikrotoponimlerde) Coğrafi Terimler, *Dil Araştırmaları*, 14: 171-187.
- Tatarça-Rusça Süzlök* (1966), Meskev: SSSR Fenner Akademiyası.
- Tenişev, Edhyam Rahimoviç (2008), *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Moskva.

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS) (2021), www.icosweb.net. (Erişim Tarihi 26.12.2021).

Toparlı, Recep; Vural Hanifi ve Recep Karaatlı (2014), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Turdubaikyzy, Nadira (2017), *DivanüLugat'it-Türk'teki Coğrafi Terimlerin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Semantik Açından Karşılaştırması*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Türkmen DiliniñDüşündirişliSözlüğü I-II (2016), Aşgabat: İlim.

User, Hatice Şirin (2010), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.

Ünlü, Suat (2012), *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.

Yudahin, Konstantin Kuz'miç (1985), *Kirgizsko-russkiy slovar' I-II*, Moskva: Sovetskaya Entsklopediya.

KISALTMALAR

ADİL: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati

DLT: DîvânuLugâti't-Türk

DTS: DrevnetyurkskiySlovar'

Edt.: Editör

Haz.: Yayına Hazırlayan

HRS: Hakassko-RusskiySlovar'

ICOS: The International Council of Onomastic Sciences

KB: Kutadgu Bilig

KTDS: Kırgız TilininDiyalektologiyalıkSözdüğü

KTS: Kırgız TilininSözdüğü

Mec.: Mecaz

NF: Nehcü'l-Ferādis

ÖDİL: Özbek Tiliniñ İzahlı Lugatı

QÄTS: QazaqÄdebiyTiliniñSözdigi

RBBRS: Russko-Başkirskiy, Başkirsko-Russkiy Slovar'

TDDS: Türkmen DiliniñDüşündirişliSözlügi

TRS: Tatarça Rusça Süzlök

TS: Türkçe Sözlük